

МОНГОЛЫН СҮМ ХИЙДИЙН ТҮҮХЭН ТОВЧООН, МЭДЭЭЛЭЛ-ЯРИЛЦЛАГА

Жамъяндорж, Доржсүрэн нар

Он сар өдөр, төрсөн газар	Төв аймгийн, Дэлгэрхаан сүм
Үндсэн сүм хийд	Дэлгэрхааны хүрээ (Норовчоймпилон хийд)
Б.Ринченгийн сүм, хийдийн нэр	Дэлгэрхааны хүрээ /Аргалантын хүрээ/
Ярилцлаганд дурдагдсан бусад сүм хийдүүд	Оргиочин хийд

- Дэлгэрхааны хийд хэзээ байгуулагдсан бэ?

Гомбо, Жамсран догшин хангал шүтээнтэй тус хийд шашин хийдийн сүйтгэл болох үед 200-300 жилийн түүхтэй байв. Анх байгуулагдсан цагаасаа хойш нүүдлийн хэв аягийг дагаж дор хаяж таван удаа нүүж байсан аман мэдээ бий ба хамгийн сүүлд 1901 онд нүүж байжээ.

- Нүүдлийн учир гэр дугантай байсан уу, эсвэл модон уу?

Тус хийд 15-17 сүм дугантай томоохон хийд байсны ихэнх нь модон хийцлэлтэй, мөн 20-р зууны эхэн үед зарим сүм дуганыг тоосгоор барьсан байв. Хийдийн барилгууд хүрэн улаан ханатай, ногоон паалан дээвэртэй байсан.

- Олон ламтай байв уу?

20-р зууны эхэн үед лам нарын тоо 600 гаруй байсны ихэнх нь шашны өндөр боловсролтой байв. Эх сурвалжийн өгүүлснээр, Их бүрээ хэмээх хоёр том эвэр бүрээгээ нийслэл Хүрээ дэх Гандантэгчинлин хийдэд илгээсэн боловч хэн ч тоглож чадаагүй нь Дэлгэрхааны Хүрээний лам нар ямар өндөр боловсрол чадвартай байсныг нотлох ажээ.

- Ямар ямар дугантай байсан бэ?

Тус хийдэд Сахиусны дуган, Их дуган, Чойрын дуган, Ламиран дуган, Гүүрэг дуган, Дүйнхор, Егийн дуган, Майдар дуган, Сэмжид ламирам дуган, Шамбалын дуган, Лхам дуган, Цогчин дуган, Өвгөн дуган (гэр хэлбэртэй), Тахилч нарын дуган, Манж дуган зэрэг сүм дуганууд байв. Дуган (сүм) бүр ихэвчлэн гурван бурхан залсан байсны дотор нэг сүмд 10-20 орчим том хэмжээний (ойролцоогоор 1.70 метр) цутгуур хөшөөтэй байсан гэнэ. Мөн шавь нарын сургууль байжээ.

- Нөлөө бүхий томоохон хийд хүрээ байжээ?

Тус хийд нь Эрдэнэ зуу, Зүүн Хүрээ, Их Хүрээ зэрэг бусад томоохон шашны төвүүдтэй олон талаар нягт холбоотой байв. Дэлгэрхааны Хүрээ, Оргиочин хийдийн (Ринчен 392) лам нар байнгын харилцаатай байж, харилцан зочилдог байжээ.

- Ямар хурал хурдаг байв?

Өдөр бүрийн дэг жаягийн тухайд, лам нар өглөө бүр арван цагт төв дуганд цугларч, үдээс хойш хоёр цаг хүртэл ном ерөөл уншдаг байв.

- Цам гардаг байсан уу?

Тус хийдэд Цамын ёслол тогтмол болдог байсан бөгөөд мөн жил бүр Майдар эргэх ёслол болдог байв. Цагаан сарын (Eng: New Year) дараа Хамгаалан хэмээх томоохон ёслол болж, бүтэн сар үргэлжилдэг байжээ.

- Та цам гарахыг үзэж байсан уу?

Энэхүү нэр дурдсан хүний аман ярилцлагын үгчилсэн тэмдэглэл нь зөвхөн ярилцагчийн хувийн мэдээллээс бүрдсэн болно.

© Монголын Урлагийн Зөвлөлийн Соёлын Өвийн Хөтөлбөр, Монголын Сүм хийдийн түүхэн товчоон

МОНГОЛЫН СҮМ ХИЙДИЙН ТҮҮХЭН ТОВЧООН, МЭДЭЭЛЭЛ-ЯРИЛЦЛАГА

1937 онд Дэлгэрханы Хүрээнд лам байсан нэгэн сурвалжийн мэдээлснээр, 1937 онд хийдийн бүх барилга байгууламж, эд зүйлсийн ихэнхийг шатааж сүйтгэхийн өмнөхөн сүүлчийн ёслол нь болж байсан гэнэ.

- Хийд хэзээ хаагдсан бэ?

Хийдийг сүйтгэх үеэр бүх хэргэм зэрэгтэй, өндөр боловсролтой том лам нарыг баривчилсан бөгөөд бүгд цаазлагдсан байх. 1937 онд тус хийдэд сууж байсан тухайн үеийн бага залуу шавь нарын нэг адил баривчлагдалгүй өнгөрч, хэлмэгдүүлэлтээс амьд үлдсэн.

Ярилцсан: М.Жужа, Т.Кристина, 2004